

To be deeply embedded in life is to stop free-riding on the pain of others.
Deborah Bird Rose

Life is a journey, not a destination. (...)
The work begins with embracing the truth that it is within our means
to choose our future and to place our capacity for reflective choice
at the service of Creation's continued unfolding.
We are the ones we have been waiting for.
David Korten

When the facts change, I change my mind.
John Maynard Keynes

The mechanical mind cannot solve the problems of the mechanical age.
Vandana Shiva

Be prepared to be surprised. **10 verandergedachten om mee te nemen**

Rudy Dhont

Wat volgt zijn ideeën uit het bredere veranderlandschap. Ze vormen slechts stemmen in de diversiloog van verandering. Het zijn zoektochten. Verkenningen van een nieuw verhaal om in te leven. Ze zijn vooral pretentieloos en onaf, maar hopelijk inspirerend genoeg om mee te nemen of verder te lezen. En smakelijk genoeg om ze te beproeven in wat we ondernemen. Misschien lijken ze nauwelijks iets te maken te hebben met het eigen actieterrein en de vertrouwde focus. Maar wie de sterren beter wil zien, moet er ook een beetje naast kijken.

De titels zijn werkwoorden. Elke verandergedachte is van een leestip voorzien.

Bio:

Rudy Dhont (°1965) is als lector bedrijfsethiek verbonden aan het departement Economisch Hoger Onderwijs van KHLeuven (www.khleuven.be) waar hij binnen het onderzoeksproject duurzame ontwikkeling en het Europese REBEL-project (www.responsiblebusiness.eu) ook het speelveld en de condities verkent waarbinnen een duurzaamheidstransitie tot stand kan komen. Hij schreef en sprak al eerder over *transition towns*, één van de inspirerende *bottom-up* initiatieven op dat punt, en faciliteert mee de opstart van deze beweging in Vlaanderen (www.transitie.be).

Creativiteit creëren

Verandermensen zijn het wel eens allemaal: op zoek naar een fris, nieuw idee. En ze bestaan: goede ideeën die werken, zoals nieuwe product- en campagne-ideeën. Of nieuwe modellen en denkpijlers die een verfrissende of betere kijk op de werkelijkheid geven, zodat er ook beter kan mee omgesprongen worden. Maar ze zijn in ieder geval minder dik gezaaid dan we graag zouden willen, en we zitten er vaak om verlegen. Als ze al geopperd worden of het levenslicht zien op één of andere toevallige brainstorm, dan nog is de goede afloop geenszins verzekerd. Het is immers niet ongebruikelijk dat ze verknoeid en versukkeld geraken, soms omdat ze – in hun afwijking van het gangbare – niet echt gesnapt worden. En komt zo'n idee tot volle wasdom, dan gebeurt het maar al te vaak dat het kritiekloos en contextloos eindeloos gerecycleerd wordt, ook op plaatsen waar het niet werkt. Of het gaat alleen al aan *overkill* ten onder.

Creativiteit is een scheppende kunst. We laten ze voor dit stukje even een eind verder en dieper gaan dan innovatie. Het punt is eigenlijk dat er een verschil is tussen het vernieuwen, (constant) innoveren en (technisch of campagnematig) optimaliseren van een bestaande lijn (of idee) aan de ene kant, en het introduceren van iets compleet nieuws aan de andere kant. Het komt neer op het verschil tussen binnen en buiten het doosje denken. Het binnen het doosje denken is een zinnige bezigheid: het breidt de mogelijkheden, de effectiviteit en het bereik uit. Het is het werk van specialisten, mensen die gepokt en gemazeld zijn in het veld of paradigma waarin ze zich bewegen. Het lijkt in ieder geval dom om geen verbeteringen aan te brengen waar die mogelijkheid zich aandient.

In tijden van grote uitdagingen en aanzienlijke veranderingen, is het echter aangewezen een versnelling dieper te schakelen en het creatieve potentieel helemaal aan te spreken. Dat is te vinden – zoals in complexe systemen waar *emergent properties* optreden – op de intersectie of de combinatie tussen twee of meer elementen, domeinen, processen, velden of, waarom niet: culturen. Creativiteit is dan het onmogelijk te voorziene resultaat van een onverwachte ontmoeting: permacultuur *meets* organisatiepsychologie bijvoorbeeld, of biologie informatica, speltheorie verhaalkunde en dansen leren. In het statische wereldje van gelijkgezinden of gelijkgestemden – de *incrowd* – ligt echte creativiteit dus verre van voor de hand. Tenzij iemand van die *incrowd* zelf die 'flexibiliteit van het multi-perspectief' in zich draagt: een soort zelfgekozen *split personality* syndroom.

Maar bewust creativiteit creëren, stimuleren of mogelijk maken, het kan: in situaties van echte multi- of interdisciplinariteit. Cruciaal daarbij is dat mensen die specialist of (ervarings)deskundige zijn (op een bepaald veld) in volle openheid, met een nieuwsgierige geest, en zonder druk, een terrein van mogelijk vruchtbare overlapping betreden samen met respectvolle, open geesten die van een andere kant komen binnengewandeld. In de permacultuur weten ze het ook: het is vooral in de randgebieden en op de complexe raakvlakken dat de meest interessante gebeurtenissen plaatsvinden. Grenzen als mogelijkheden dus, eerder dan als beperkingen.

In tijden waar verandering van doen is, zit men dus beter in de marginaliteit dan in de mainstream. Want kiezen voor zekerheid – het is begrijpelijk – komt jammer genoeg te vaak neer op terugvallen op het vertrouwde. Alleen weten we dan ook dat we daarmee vaak kiezen voor bestending van wat ons in de problemen brengt. Niet dat wat vertrouwd is daarom fout is, maar wat fout is moet aangepakt. En creativiteit is dan de aangewezen methode. Bijvoorbeeld door te stoppen met associëren, maar eerder gewild en actief niet verwante dingen proberen te verbinden (het mag net niet voor de hand liggen); door een andere manier te vinden om de dingen te zien door de onderliggende vooronderstellingen bijvoorbeeld ondersteboven te keren (*unlearn*); door actief van perspectief te wisselen; door niet terug te schrikken voor het feit dat sommige ideeën niet werken (mislukking accepteren); door *brainwriting* toe te passen in plaats van *brainstorming*; door een situatie of uitdaging opnieuw maar bewust helemaal anders te definiëren; door ondertussen of tussendoor totaal ongerelateerde dingen te lezen en te doen, ...

Onze huidige kennisbastions, die – behoudens wat *window dressing* hier en daar – volop inzetten op doorgedreven en geïsoleerde specialismen, kunnen onmogelijk het voertuig zijn van de vernieuwende creativiteit die we van doen hebben. Waar zit de moed en de durf om ongekend terrein te (laten) verkennen, en zich op de rand van onzekerheid en experiment te begeven? Waar zit de bereidheid om verrast te worden? Want innovatie binnen het doosje, dat laat zich nog wurmen in de pdca-cirkels en de kritische prestatie-indicatoren (en budgetten) van strak management.

Maar creativiteit, nee, die sterft daar, op de drempel van andere (en onbetaalbare) toekomst.

Leestip:

Frans Johansson, *The Medici Effect. What elephants & epidemics can teach us about innovation*, Boston, Massachusetts, 2006.

Denken in niet-lineaire en dynamische systemen

Je kan niet alles tegelijk veranderen. Het gezond verstand zegt dat je ergens moet beginnen. Dus concentreren we ons op een bepaald thema of een bepaalde problematiek. Of – als we al een statie verder zitten – op een concrete doelstelling of *behavioural goal* binnen die thematiek. Want: laten we maar gauw tot de actie overgaan gezien de urgentie van de situatie en de zich sluitende *windows of opportunity*.

Maar de geschiedenis staat ook bol van goede veranderbedoelingen met slechte afloop, vooral als we één en ander in een iets ruimer tijds kader plaatsen. Snelle productieverhoging door grote agro-industriële landbouw op monocultuurschaal leek bijvoorbeeld even, heel even, een goede zaak. Dat vruchtbare bovengrond op dit moment verloren gaat aan een snelheid van 760 miljoen ton per jaar, dat zoutspiegels bij heel wat irrigatielandbouw onrustbarend stijgen, dat voedselproductie en voedsel distributie verschrikkelijk afhankelijk zijn van fossiele brandstoffen (die op hun eind lopen): het zijn allemaal signalen van een bijzondere bijziendheid – het niet waarnemen van grotere omvattende of ermee gelinkte systemen. En van een slechts zeer beperkt inzicht in de talloze dynamieken die in en tussen die systemen werken.

Bij dit voorbeeld, maar evengoed bij tal van andere – denk aan de biobrandstofdype – is men er niet in geslaagd het geheel te zien. En wat men dan met name vooral niet heeft gezien zijn de gevolgen en effecten van de gebruikte methodes of gemaakte keuzes in en op de rest van de verweven werkelijkheid waarin Antonovs, victoriabaars en prostitutie met elkaar verstrengeld zijn – om maar een ander voorbeeld op te roepen. Ervaring na ervaring – of ze nu komt uit de sociale, ecologische of economische werkelijkheid – leert ons dat we volop moeten overschakelen op systeemdenken. In de eerste plaats om te (beginnen) begrijpen wat er gebeurt en waarom het zo gebeurt. En verder vooral om de kans te verhogen dat ons ingrijpen op het systeem ons ook brengt waar we uiteindelijk willen zijn – zonder onszelf ergens anders de das om te doen, of van de braadpan in het vuur te sukkelen.

De werkelijkheid is immers een gaia van holons, van met elkaar verweven domeinen, in een caleidoscoop van met elkaar vervlochten systemen op tal van aan elkaar gelinkte schalen. Een dans van relaties en beïnvloeding, van leven en verandering. Het loopt vaak pijnlijk af als vergeten wordt dat het aspect of de variabele van het systeem waarop gefocust wordt, cruciaal verweven zit in een veel bredere werkelijkheid. Het gevaar van contextloos denken is meteen duidelijk: wie de rest van de werkelijkheid niet in beeld houdt, moet achteraf op de blaren zitten. Auto's kunnen op biobrandstoffen rijden, maar die optie alleen bekijken vanuit de techniciteit (en niet vanuit onder andere de sociale en ecologische realiteit) is goed fout. Voor emissierechten kan een markt georganiseerd worden, maar ook dat is een verenging van de veel bredere werkelijkheid van de echte koolstofcyclus.

Systeemdenken is breed en lang leren denken, over grotere ruimte- en tijdsperspectieven. Niet alles gaat immers zo snel op en neer als de beurscijfers, en traag veranderende variabelen kunnen immense (systeem)consequenties hebben. Dat heeft ook daarmee te maken dat de dynamiek van systemen niet-lineair is. We beginnen stilaan (opnieuw) te begrijpen dat het geheel vol zit met drempels, bifurcatiepunten (waar de weg zich in mogelijkheden splitst) en elkaar versterkende of tenietdoende terugkoppelingsslussen. Systemen zijn daarom ook niet mechanisch of lineair voorspelbaar want via kantelmomenten kunnen ze plots in andere (vaak minder gewenste) toestanden of regimes terechtkomen: een rijk en divers bos kan omslaan in een woestijn, een meer kan 'plots' overgaan van helder naar troebel, een hechte samenleving kan verworden tot een rotplaats waar voortdurend alles moet afgesloten en afgeschermd worden.

Bovenaan het *to do*-lijstje van elke veranderaar staat dus onveranderlijk het beter leren begrijpen van de werkelijkheid waarin geopereerd wordt. De juiste vragen stellen – de vragen over systemische inbedding – is daarom minstens zo belangrijk als allerhande oplossingen suggereren, want zonder juiste vragen zijn er zelfs geen oplossingen.

Vaak wordt de vlinder van Lorenz als metafoor gebruikt om de niet-lineariteit van systemen (en de bredere werkelijkheid) voor te stellen: een vleugelslag van een vlinder aan de ene kant van de wereld kan een orkaan veroorzaken aan de andere kant. Via domino- of sneeuwbaaleffecten kan inderdaad een kleine verstoring een verrassend groot gevolg hebben. Zo werkt een groot deel van de werkelijkheid. Kantelmomenten hoeven ons overigens niet steeds in de afgrond (van een niet gewenst regime) te storten, ze werken evengoed in de andere ('positieve') richting waardoor we ineens naar een veel gewenster regime migreren.

Misschien dat één mens het verschil niet kan maken, maar met drie moeten we toch al aardig in de buurt komen.

Leestip:

Stephan Harding, *Animate Earth. Science, Intuition and Gaia*, Totnes, 2006.

Scenario's laten werken

De toekomst heeft voor ons verrassingen in petto, zoveel is zeker. Hoe beheersend of controlerend we het zaakje ook proberen te runnen of managen, voorspellen en onverkort de richting vastleggen waarin we willen gaan of evolueren, dat is – in de complexe niet-lineaire werkelijkheid waarin we ons bevinden – voor ons niet weggelegd. We moeten er ons dus op voorbereiden onvoorbereid te zijn, of toch op zijn minst om met verrassingen en onverwachte wendingen rekening te houden.

Nochtans hebben allerlei mensen en groepen een behoorlijk beeld van waar ze naartoe willen: een verhaal waar ze voor willen gaan. En hebben ze ook een beeld of interpretatie van wat er aan het gebeuren is. Met volle overtuiging, en met een smak aan steekhoudende argumenten – steekhoudend vooral dan binnen die eigen interpretatie van de werkelijkheid – kunnen we dus gaan werken aan verandering. Lees: het grote en frustrerende gevecht aangaan met de anderen die het zo niet begrepen hadden. We schijnen het in de manier waarop we dingen aanpakken voortdurend te vergeten: verschillende mensen (en groepen) lezen en interpreteren de werkelijkheid ook anders. En leven dus ook in een heel andere wereld. Nochtans zijn we allemaal vertrouwd met de idee van *mental software*, denk- en interpretatiekaders, *frameworks* of culturele geheugens. Even terzijde, maar niet onbelangrijk: wat de ene dus kan overtuigen, slaat voor de ander werkelijk nergens op.

Wie de moeite doet om aandachtig naar het gewone leven te luisteren, merkt dat mensen niet alleen hun eigen verhaal hebben maar er ook volop in leven en er hun zin, status, interpretaties en oplossingen uithalen. Een diversiteit aan verhalen beluisteren is dus ook een verrijkende bezigheid.

Met verhalen over de toekomst komen we heel dicht bij de idee van scenario's. Allicht een beetje tegen de verwachting van sommigen in zijn scenario's geen voorspellingen over de toekomst. Ze vormen wel een pakket – het gaat altijd om het geheel! – van aannemelijke en intern samenhangende verhalen die mogelijke toekomst naast elkaar zetten. Ze worden op steeds meer plaatsen en in steeds meer organisaties in het kader van transitie- of verandermanagement gebruikt. Maar niet om er het beste of meest voordelige uit te kiezen en daar vervolgens volop op in te zetten. Werken met scenario's, of scenario's laten werken, is dus niet het proberen realiseren van het eigen gewenste of favoriete toekomstpad ('ons verhaal, waar wij voor gaan').

Omdat er altijd verrassingen in de lucht hangen, en de toekomst per definitie open of anders is, is het simpelweg een must om met alle mogelijke scenario's rekening te houden (in beleid, sturing, management). Het levert een manier op om met de onzekerheden om te gaan die inherent zijn aan complexe, dynamische en niet-lineaire systemen. Het werken met scenario's, en bij uitstek ook het samen maken van scenario's, is op de eerste plaats belangrijk om te leren over de (aspecten van de) sociaal-ecologische systemen waar we ons op focussen. We komen makkelijker op het spoor wat de systemen drijft, hoe ze in elkaar zitten en welke variabelen in het systeem belangrijk zijn en mogelijke drempeloverschrijdingen inhouden. De risico's en opportuniteiten worden duidelijker, en dat helpt om ermee om te gaan en erop voor te bereiden. Wie dus met scenario's aan de slag gaat, begrijpt het systeem beter, en maakt meer kans om op de gepaste manier en op de juiste plaats in te grijpen als dat nodig is.

In een diverse groep van betrokkenen of stakeholders een set van scenario's uittekenen, en zo toekomst verkennen, is ook een ideale manier om onuitgesproken vooronderstellingen en wereldvisies aan de oppervlakte te brengen. Die multiperspectiviteit is onontbeerlijk en helpt om de dingen ook anders en in andere verbanden te zien. Het is gezamenlijk grond vinden om te kunnen beginnen praten. Ervaring leert dat het trouwens één van de betere technieken of methoden is om allerlei verschillende stakeholders op de eerste plaats gewoon al bij elkaar te brengen: men komt niet samen rond het verhaal of het gedroomde 'scenario' van de uitnodigende groep – wat overigens vaak niet zo uitnodigend is – maar rond de verhalen van alle (direct of indirect betrokken) partijen. Omdat scenario's verhalen zijn, hebben ze ook een ander voordeel op dat punt: men komt niet samen rond een bijzonder technisch of uitgesproken academisch-wetenschappelijk discours dat voor heel wat mensen ontoegankelijk is. In die zin is het ook een belangrijk instrument in het opbouwen van de levensnoodzakelijke brede en gediversifieerde sociale netwerken die verandering moeten ondersteunen en richting geven.

Ook in onze toekomstverhalen moeten we dus monoculturen vermijden.

Leestip:

David Holmgren, *Future Scenarios. How communities can adapt to peak oil and climate change*, Totnes, 2009.

Mensen als subject van verandering zien

Hoe kunnen we mensen in beweging brengen? Wie de vraag stelt, heeft een redelijk duidelijke agenda: mensen veranderen. Wie dat ooit bij zichzelf heeft geprobeerd (en daarover een beetje eerlijk is) die weet het: het is verre van evident.

In dit denkschema worden mensen – burgers of beleidsmakers, om maar twee gangbare doelwitten te noemen – op de eerste plaats als probleem gezien, en niet als oplossing. Als object van verandering, eerder dan als subject van verandering. Boeiend en hoopgevend wordt het waar de rollen wat omgekeerd of bewust op hun kop gezet worden: mensen voelen zich vaker gewaardeerd en gerespecteerd als ze in situaties terecht komen waar ze zelf de keuzes kunnen maken en zelf beslissen wat ze gaan doen.

Mensen overtuigen en hen vertellen wat ze moeten doen: er zijn goede redenen om aan te nemen dat dat niet of nauwelijks werkt. Mensen laten zich niet makkelijk vertellen wat ze moeten doen. En als ze dat toch doen, staat er vaak iets anders of extra tegenover: geld of een ander voordeel bijvoorbeeld, of één of andere vorm van dwang. Of ze waren eigenlijk al overtuigd, maar misschien niet helemaal goed geïnformeerd.

Een verschuiving weg van het denkschema dat (gedrag van) mensen als probleem ziet, vinden we onder andere in de beweging van *transition towns* die ook stilaan in Vlaanderen (transitiesteden en –dorpen) voet aan de grond lijkt te krijgen. Mensen en gemeenschappen worden daar veeleer als subject van verandering gezien, en de snelle, virale verspreiding van het idee mag een indicatie zijn van het feit dat er waardevols te rapen valt in de uitgangspunten. Niet noodzakelijk nieuws onder de zon, maar de psychologie erachter zit toch een beetje anders dan die van andere campagnes of actiemodellen. Een greep.

Mensen worden er niet ééndimensionaal (als consument, gebruiker of automobilist) aangesproken, maar in hun hele persoon en (sociale) omgeving. Er is bijvoorbeeld ook volop aandacht voor hoe mensen gevoelsmatig en innerlijk reageren op slecht-nieuws-berichten (in verband met piekolie, klimaat, economische crisis) en op de boodschap zelf dat ‘alles moet veranderen’. De noodzakelijke innerlijke transitie krijgt dus ook haar plaats. Zo probeert men in het model ook lering te trekken uit afkickprogramma's (*transition towns* proberen af te kicken van een olieverslaving), en wat men in de hulpverlening rond verslaving heeft opgebouwd aan inzichten en werkmethodes.

Een belangrijke kerngedachte ligt ook in de idee dat de betere manier om mensen ergens vandaan te krijgen (van een onduurzame en verkwistende levensstijl bijvoorbeeld) erin bestaat een aantrekkelijk(er) alternatief te bieden, of beter: samen te maken. En dus niet via *shockvertising* en *fear marketing* of andere manieren iemand de daver op het lijf te jagen. Ook de idee dat samenwerken en inclusiviteit diepere levensprincipes zijn dan de competitiviteit die we uit onze beperkte evolutieleer kennen, is een belangrijke steunbeer. Er wordt volop gezocht naar manieren om weg te evolueren van conflictdenken en markt- en wedstrijdmodellen: samenwerking ook over gebruikelijke en ongebruikelijke grenzen heen.

Mensen krijgen niet te horen wat ze moeten doen: er wordt degelijke en verstaanbare informatie gegeven over wat er met onze werkelijkheid gebeurt op basis waarvan mensen hun eigen handelingskeuzes kunnen maken en een gemeenschap haar collectieve talent kan inzetten. Dat betekent ook een versterking van de lokale veerkracht. In eenvoudige ecosysteemterminologie wordt hier volop ingezet op het terug op peil brengen van de vruchtbaarheid van de grond zelf, in plaats van hem te bestoken met (indirecte) chemische subsidies zodat hij oplevert wat we willen hebben. Zelf-organiserend en *bottom up* zijn dan ook gepaste termen hier. Evenals herlokalisering.

Last, but not least: in transitiesteden, -dorpen of -wijken wordt ingezet op het soms ‘vergeten’ tussenniveau: niet dat van het individu aan het ene eind, of dat van de overheid aan het andere, maar dat van de lokale, reële gemeenschap. Langs de ene kant werkt zoiets individu-ondersteunend (mensen zijn mensen in een sociaal netwerk, *I will if you will*). Langs de andere kant – door van onderop verandering in gang te zetten – creëert zoiets voor de lokale overheid ook kansen om daarop met een veel duurzamer beleid in te spelen. Of hoe misschien zelfs van onderop en verrassend democratisch aan politiek kan gedaan worden buiten het partijpolitieke doosje.

Leestip:

Rob Hopkins, *Het Transitiehandboek. Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*, Utrecht, 2009. En: www.transitie.be.

Geld laten werken, maar dan anders

In onze wereld draait alles om geld. Daaruit valt – per definitie – af te leiden dat ook verandering of gebrek aan verandering om geld draaien. Zo is het. Een hoop geld wordt geïnvesteerd om mentaliteit- of gedragsverandering in gang te zetten; en er is er blijkbaar steeds meer van nodig. Bijkomend nadeel is dat nogal wat groepen om hun werking draaiende te houden verwoed in hetzelfde projectgeldvijvertje moeten vissen. Hoe dan ook is het vechten tegen de bierkaai. *Let's face it*: veruit de grootste massa geld zet gewoon zichzelf in om zichzelf in stand te houden, op te hopen of te vermeerderen. Zelfs als het spelletje 'banken redden' heet en het excuus 'de samenleving overeind houden'.

Een financiële crisis, met een joekel van een economische crisis er achteraan, heeft het duidelijk gemaakt: met geld is echt alles mogelijk. Zelfs een wereldeconomie onderuit halen. Dat mag dan interessant zijn voor iedereen die erover wil schrijven en er zijn licht over wil laten schijnen, het is dat veel minder voor mensen die voor hun levensonderhoud, via hun job, van die economie afhankelijk zijn. Ons geld maakt slachtoffers. Het doet dat eigenlijk al heel lang en is daar heel sterk in.

Het is iets vreemds, dat geldsysteem van ons. Begin augustus 2009 becijferde het IMF dat wereldwijd een slordige 11,9 biljoen dollar ingezet werd om de banksector te redden. Ter verduidelijking: een biljoen is duizend miljard. Had iemand met dat bedrag wat willen speculeren (er wordt op alles gespeculeerd, dus waarom ook niet gewoon op de kostprijs van deze financiële crisis), dan had die op dik drie weken tijd 2,2 miljard € winst kunnen maken door dollars tegenover euro's uit te spelen. Geen slordigheid; al is dat bedrag van een ordegrrootte die zelfs niet zichtbaar is in het IMF-cijfer. In wat voor een geldwereld leven wij in godsnaam?

Weinig mensen schijnen te beseffen wat geld precies is, wat het doet en waar het vandaan komt. Het is namelijk verre van het neutrale ruilmiddel waar we het doorgaans voor houden. Zoals het systeem nu in elkaar steekt, wordt zo goed als alle geld – uit het niets – door private banken gecreëerd op het moment dat het uitgeleend wordt aan wie er nodig heeft (privéburgers en overheden gelijk). Het is niet dat dat geld er eerst was (en genomen werd van de spaarpot van mensen die geld over hadden). Zo goed als alle geld is dus schuld, die met intrest aan de banken moet terugbetaald worden (die zowel het kapitaal als de interesten incasseren). Het ontleende geld begint dan te werken: het wordt in de (reële) economie gependend, en zorgt dus voor groei. Maar de schuld moet ook met interest terugbetaald worden, het moet dus ook gaan verdiend worden, alweer in een reële economie door producten en diensten in geld om te zetten. Een reële economie die dus mee moet groeien met een steeds groeiende geldberg. Een geldsysteem dus als de exponentiële turbo van een onhoudbare en niet te stuiten onduurzame ontwikkeling.

Dat, samen met andere aspecten van het geldsysteem, houdt ons in een perfecte *catch 22*, een situatie die volkomen idioot is maar verder helemaal volgens de gangbare regels en logica: de economie moet groeien om alles (banken, sociale zekerheid, consumptie, werkgelegenheid) overeind te houden, maar we kunnen niet groeien omdat we tegen de grenzen botsen van ons sociaal-ecologisch planetair systeem. Wie het ernstig meent met onze toekomst, die kan niet anders dan buiten het doosje gaan denken over geld. Want het kan anders. Geld hoeft het sociaal weefsel van een gemeenschap niet te vernietigen. Geld hoeft er niet voor te zorgen dat werkgelegenheid delocaliseert naar waar men het meest wanhopig is. Geld hoeft ons niet te verplichten tot korte termijn-denken. Geld hoeft niet te accumuleren aan de top. Geld hoeft mensen niet arm te maken.

En geld hoeft niet, godbetert, zoals onze gekende valuta, als enige maatstaf te dienen voor waarde. Zoals het BNP een waardeloze indicator is voor de rijkdom en het welzijn van een gemeenschap, zo faalt onze grote geld-monocultuur om de gediversifieerde rijkdom van het leven te waarderen. Een heel gamma aan alternatieven en complementaire muntsystemen kan uitgedacht en ingezet worden. Niet alleen om enige stabiliteit te verzekeren en onze veerkracht te verhogen bij de terugkerende pest van onnodig verwoestende crisissen, maar ook – mits ze met de juiste regeltjes ontworpen worden – om allerlei andere doelstellingen te helpen realiseren.

Wie zich wat verdiept in de talloze voorbeelden van complementaire muntsystemen, ziet dat heel veel mogelijk is als mensen erin slagen *untapped resources* te koppelen aan *unmet needs*. Een arme samenleving is het, die er niet in slaagt haar eigen rijkdom – die van het leven zelf – te laten circuleren. Geld is een bril. En op dit eigenste moment verengt en verstikt hij onze wereld.

Let's make more moneys.

Leestip:

David Boyle, *Money Matters. Putting the eco into economics – global crisis and local solutions*, Bristol, 2009. En: Bernard Lietaer en Gwendolyn Hallsmith, *De gids voor een gemeenschapsmunt*, op www.muntuit.eu en www.transitie.be.

Ontleren en herleren: ecologisch analfabetisme tegengaan

We leren lang, tegenwoordig zelfs levenslang. Onderwijs of opleiding is één van die nauwelijks in vraag gestelde vooruitgangssignalen. En waar het reguliere systeem wat tekort schiet, is er een niet te overzien aanbod aan bijscholing voorhanden. Het leven is er te kort voor. Gezien steeds meer mensen steeds langer op de schoolbanken doorbrengen, steeds meer groepen en organisaties zichzelf als lerende bewegingen bestempelen, steeds meer denktanks en onderzoeksgroepen opgericht worden en van zich laten horen op congressen, lezingen, seminars en workshops, ... zouden we in principe gebeiteld moeten zitten voor de toekomst. Alleen lijkt dat niet echt het geval.

Het zal te kort door de bocht zijn, maar toch: de wereld waarin we leven, de vooruitgang die we gemaakt hebben en heel veel van wat we als samenleving gerealiseerd hebben, gaat door voor het resultaat van grote geesten en knappe koppen. Gestudeerde mensen. Het samenlevingsmodel dat zich nu als een, op zijn zachtst gezegd, verontrustend virus over de aardbol verspreidt, is het werk van een klasse van gecultiveerde, vaak hoogopgeleide mensen. Ook dat geeft eigenlijk te denken. Als het zo zit, dan schort er iets aan onze kennis, want ze verhindert ons blijkbaar niet om stilaan maar zeker onze eigen bestaansgrond onderuit te halen.

Een breder soort 'weten'schap, bewustzijn of wijsheid is blijkbaar gaandeweg versukkeld geraakt ten voordele van een mechanistisch-materialistisch wereldbeeld waarin de werkelijkheid wordt ontzield en herleid tot een collectie objecten met wie we niet langer in een wederkerige relatie staan. Nuchterheid en onbetrokkenheid werden de troeven in het kader van de vooruitgang en de beheersing van alles. De klemtoon op de rede, en het geloof dat die rede de haast wiskundige, onaanvechtbare en zekere grond zou kunnen vormen van een volledig nieuwe wereld, resulteerde op termijn in doorgedreven specialismen die ons in allerlei toepassingen ontzettend veel hebben opgeleverd. Maar jammer genoeg ook een ontwrichte relatie met de (rest van de) natuur. En wie het gevecht met de natuur aangaat en wint, zal merken – zoals wij dat nu doen, geef toe – dat hij in het verliezende kamp zit (Ernst Friedrich Schumacher).

Onze kijk op de werkelijkheid is ontzettend verengd en we zijn van de natuur losgeknipt geraakt. Dat heeft volop bijgedragen aan de problemen waar we nu voor staan, en dat ondervinden we tot onze scha en schande. De oeroude waarheid is echter dat wij natuur zijn. Of als sommigen dat wat te radicaal of laag bij de grond vinden: dat wij volop deel uitmaken van de ecologie van het leven, van die bredere levende gemeenschap die de natuur is. Of nog een brug minder ver: van allerlei met elkaar verbonden en elkaar overlappende sociaal-ecologische systemen. Ons eigen lot is dan ook onlosmakelijk verbonden met dat van de bredere levensgemeenschap waarin bloesems bevrucht worden, zuurstof geproduceerd, water gezuiverd en verspreid, energie gerecycleerd, koolstof rondgezet, grond op peil gehouden, klimaat gereguleerd, stikstof gecapteerd, uv-stralen geneutraliseerd, ...

Ons 'onafhankelijkheidsstreven' is daarom waanzinnig en suïcidaal. We moeten de kunst van de verbondenheid herleren. En het ambacht van de afhankelijkheid. Het ecologisch bewustzijn herstellen, is misschien wel dé factor in elke fundamentele transitie naar een leefbaarder wereld. Het begint met het aanpakken van ecologisch analfabetisme – het totaal onwetend zijn over hoe de werkelijkheid werkelijk werkt. Daarvoor moet een hele hoop 'ontleerd' worden, te beginnen met een mechanistisch ontzield wereldbeeld en een eng-instrumentele opvatting van de natuur. Dat 'ontleren' is nodig als we de drempel zichtbaar willen krijgen die we over moeten om (terug) in die andere, veel gezondere mentale ruimte of wereldvisie te geraken: die waar we onszelf zien als deel van een veel bredere ecologie.

Terug naar de natuur is meer dan een picknick in het bos. Zullen we er ooit in slagen terug met de dieren te praten? Hoe dan ook, in zekere zin is er maar één, echte *green new deal*: die van het ecologisch bewustzijn, die van het herstellen van de verbindingen. Op dat punt hebben we nog een lange weg voor de boeg, en er valt veel voor te zeggen dat we in al onze geleerdheid de nederigheid zullen moeten opbrengen om wijsheid te halen waar die zit: bij die inheemse bevolkingsgroepen die er ondanks alles in geslaagd zijn haar als de meest waardevolle schat te behoeden voor onze toekomstige generaties.

Zij kunnen ons helpen. Een ontwikkelingssamenwerking in de onverwachte richting?

Leestip:

Edmund O'Sullivan en Marilyn Taylor (eds), *Learning toward an ecological consciousness. Selected transformative practices*, New York, 2004.

Inzetten op veerkracht en diversiteit

Volkomen binnen het bestaande culturele spoor wordt in het kader van duurzame ontwikkeling volop (en steeds vaker) ingezet op efficiëntie: laat ons zuinig omspringen met de schaarse goederen, materialen en energieën die we hard nodig hebben. Het omgekeerde zou ronduit dom zijn: we zijn te lang verkwistend omgegaan met wat de werkelijkheid ons te bieden had. Maar dat feestje loopt af: onder het motto van optimalisatie (en rationalisatie) moeten we dus meer uit minder dingen halen. In het gangbare jargon: dezelfde, of liefst meer *output* voor minder *input*. Die idee van efficiëntie is het visitekaartje bij uitstek geworden in heel onze huishoudkunde: we halen bijvoorbeeld ondertussen ook gewoon meer uit minder (of geen) grond en meer uit minder (of geen) mensen. (De grens tussen korte-termijn-efficiëntie en lange-termijn-roofbouw wordt hier overigens toch wel akelig smal.) Het minst efficiënte en vooral ook het nutteloze gaan eruit en worden *redundant*, zoals dat dan zo verbloemend heet, overbodig. Efficiëntie (en vooral het maximaliseren ervan) is de hoeksteen en het 'afscheidend principe' geworden van onze economie, van onze organisaties en instituties, van ons denken.

Volmondig toegegeven: geen systeem kan draaien zonder een voldoende vorm van efficiëntie. Maar laten we ook even naar de bredere werkelijkheid en de keerzijde van de medaille kijken. Onze beheptheid met het steeds efficiënter maken en optimaliseren van de 'productie' van voor ons belangrijke dingen, zorgt voor een hoop inefficiëntie op tal van andere terreinen en vooral ook in de manier waarop we (andere) maatschappelijke waarden genereren. In een gigantische verschrompeling van de tijdshorizon worden slechts enkele – vooral op korte termijn meetbare en verkoopbare – dingen of aspecten voortdurend geoptimaliseerd. De andere, zoals ecosysteemfuncties en esthetische of culturele waarde, geraken in de vergeethoek.

Het getuigt ook weer van een gebrek aan breed, traag en diep denken, aan systeemdenken met andere woorden. Veerkrachtdenken is net een vorm van dat soort denken dat vooral ook de idee van efficiëntie terug wat op zijn plaats zet. Het vertrekt van de vaststelling dat we als mens deel uitmaken van sociaal-ecologische systemen: complexe, levende, adaptieve systemen waarin onzekerheid, verrassing en verandering volop figureren en koppelingen en connecties voor allerlei beïnvloeding zorgen. Alleen maar de kaart van de efficiëntie trekken (op door ons gekozen variabelen) resulteert in een belangrijk verlies aan veerkracht. Of met andere woorden: aan het vermogen van het systeem om met schokken en verstoringen om te gaan zonder op te houden in de belangrijke functies en diensten te voorzien. Want ook dat is een uitgangspunt: de werkelijkheid verandert voortdurend en het komt erop aan de dans mee te dansen willen we ook maar overeind blijven.

De focus verschuift dus wat. In een wereld die voortdurend verandert en in beweging is (dit sluit aan bij inzichten uit wetenschap), wordt duurzaamheid niet meer de evenwichtig-optimale staat waar we naar moeten streven (dat is een illusie), maar het vermogen van een sociaal-ecologisch systeem om zichzelf in een gewenste toestand te houden of te brengen. Daarvoor zijn veerkracht (schokbestendigheid) of aanpassingsvermogen, of zelfs transformatievermogen nodig.

Eén van de belangrijke pijlers van die veerkracht wordt gevormd door diversiteit. Cruciaal, want binnen een sociaal-ecologisch systeem moeten allerlei functies uitgeoefend worden (functionele diversiteit). Maar er is ook responsie-diversiteit nodig: soorten die dezelfde functie uitoefenen, maar anders reageren op schokken en verstoring (zodat de 'functie' niet kwetsbaar-afhankelijk wordt van één soort). Dat is nu net wat er meestal uitgebondourd wordt in het kader van de efficiëntie: alleen de meest efficiënte (soort, manier, etc) blijft over. Maar als die om een reden die we niet hadden zien aankomen er het bijltje bij neerlegt, dan hebben we een probleem: er zijn geen reservespelers en geen plan B. Meer efficiëntie betekent dus minder veerkracht, want minder schokbestendigheid. Veerkracht opbouwen is dus – vreemd genoeg – durven inboeten aan efficiëntie en inzetten op een vangnet van diversiteit en overbodigheid.

Uit studies en cases blijkt dat het herstellen van ecologisch bewustzijn en het opbouwen van sterk inclusieve en gediversifieerde netwerken belangrijke ingrediënten vormen in de veerkracht en *adaptive capacity* van sociaal-ecologische systemen. Managen voor veerkracht en diversiteit bestaat er verder onder andere in om kwesties of problemen niet te isoleren (maar altijd in de bredere gelaagdheid van sociaal-ecologische systemen te verstaan), om processen en cycli van zelf-organisatie binnen die systemen beter te begrijpen (om verandering mee richting en vorm te kunnen geven), om terdege rekening te houden met de onvoorspelbaarheid en niet-lineariteit die eigen zijn aan complexe systemen (en dus niet alleen op het efficiëntste paard of zogezegd meest waarschijnlijke scenario in te zetten), om een veel langere tijdshorizon in te bouwen (sommige cycli duren veel langer dan de projectneus lang is), om drempels en kantelpunten zo goed en zo kwaad het kan in het oog te houden (een overschrijding zou wel eens de weg terug kunnen afsnijden), ...

Het hele denken over veerkracht is allicht een dimensie om mee te nemen. Het betekent inzetten op veranderbaarheid in plaats van op verandering. Misschien is de duurzaamheidswereld die wij vaak in gedachten hebben en op de kaart willen zetten nog altijd een beetje middeleeuws plat.

Leestip:

Brian Walker en David Salt, *Resilience Thinking. Sustaining Ecosystems and People in a Changing World. How can landscapes and communities absorb disturbance and maintain function?*, Washington, 2006.

Een besef van plaats ontwikkelen

In tijden van hyperglobalisering, klinkt de roep om te (her)lokaliseren – volkomen terecht overigens – steeds luider: het is een onvermijdelijkheid omwille van piekolie en een kwestie van noodzaak en voorzorg omwille van klimaatchaos. De fossiele brandstoffen die al dat transport mogelijk maken, zullen het niet eeuwig uitzingen en met piekolie staat daarvan de kanjer van een voorbode reeds met een halve voet binnen. Misschien maken we nu wel ‘piek-groei’ mee, het laatste turbulente hoofdstuk van het groeiverhaal. Het project van een grote, wereldwijde geïntegreerde vrije markt verliest stilaan, maar vooral zeker, zijn levenssap. Tegelijkertijd moet de broeikasgasuitstoot die op tal van manieren gepaard gaat met het aanwenden van fossiele brandstoffen kolossaal teruggedrongen worden willen we onaangename klimaatverandering indijken.

Dat weten we allemaal. Herlokaliseren zal moeten. Alleen: ‘lokaal’ gaat ook een stap verder dan het belangrijke terugdringen van voedselkilometers en het vermijden van ander overbodig en kwalijk over-en-weer-getransporteer. ‘Bio-regionale oplossingen’ betekenen iets anders dan zich terugtrekken in een burcht van zelfredzaamheid en zelfgenoegzaamheid en de brug met de rest van de wereld ophalen – we hebben al genoeg ‘bloed en bodem’-miserie. Op ‘mensenmaat’ is niet hetzelfde als kleinburgerlijkheid. ‘Globalisering in achteruit’ betekent niet onverkort terug naar vroeger, en al zeker niet wanneer met ‘vroeger’ – zoals dat tegenwoordig gaat – de ongenueanceerde middeleeuwen bedoeld wordt. Tijd voor geschiedenisles?

Het is niet goed om in een nieuw dualisme te verzanden, daar hebben we er al genoeg van. Bij het spelletje “lokaal is goed – globaal is fout” maken we van de idee van herlokaliseren een dogma, ook al een categorie van dingen waar we er genoeg van hebben. Maar het is wel zo dat de lokale gemeenschap de enige tijd-ruimte is waar mensen ook maar kans maken om verantwoord met hun energie, water, grond, lucht, bomen, dieren en mensen om te springen. Ze staan, in alle opzichten, veel dichterbij wat er gebeurt: de beslissingen bijvoorbeeld worden ter plekke gemaakt op basis van de ervaring die ter plekke is opgedaan omdat de impact ervan ook ter plekke gevoeld wordt. Tijd dus voor een rondje ter plekke trappelen.

Leven is immers altijd gesitueerd en concreet, het is gecoëvolueerd met de (tragere) ritmes en patronen van de fysieke omstandigheden, de landschapseigenschappen die zelf ook weer door dat leven gekleurd en vormgegeven worden. In dit spel van wisselwerking tussen leven aan de ene kant, en de vaak zeer specifieke (fysieke, klimatologische, ...) omstandigheden aan de andere, is de *couleur locale* ontstaan en de verbluffende diversiteit van sociaal-ecologische systemen. Het leven vindt als het ware plaats, en het krijgt de eigenheid van een streek, stroombekken, landschapstype, regio. Die verworteling begrijpen, eren en in stand houden is de wijsheid van tal van inheemse – ‘in het land zelf thuishorende’ – culturen. Hun spirituele tradities getuigen dan ook van een zeer diepe band met de aarde, de plaats van leven. De belangrijkste relatie in het leven is die van de mens met het land, de lokaliteit. Het land zelf is de wet, het land is heilig. En redelijk on-darwinistisch: overleving en evolutie is weggelegd voor wie het best past in de omgeving, voor wie erin slaagt de patronen en ritmes in stand te houden die leven op een plaats mogelijk maken. We zijn verwant met het land. Het gaat om de *survival of the fittest, the one who fits best* (Deborah Bird Rose).

Het leven maakt geen gebruik van *one-size-fits-all, quick-fix* oplossingen. Het verwortelt zich in de trage specificiteit van een concrete context van omstandigheden. Herlokaliseren betekent dus – op een veel dieper niveau – de gezonde harmonie herstellen tussen de mens en het land (zijn plaats). Het is het omgekeerde van anonieme en abstracte plaatsloosheid. Een duidelijker besef van plaats betekent, finaal, ook dichterbij komen bij onze kwetsbaarheid en vergankelijkheid. Maar dat is dan ook de manier die het leven bedacht heeft om zichzelf voortdurend te vernieuwen.

Lokaal denken betekent overigens niet: zichzelf isoleren of afsluiten. Wie dat denkt of doet is nog in het vertrouwde bedje ziek. Het denken dat we aan onszelf (en onze rationaliteit, technisch vernuft, of wat verder ook) genoeg hebben, is niet in overeenstemming met waar we stilaan opnieuw achter komen. Dat leven een dans is van relatie, connectie en verbinding. Niets of niemand heeft aan zichzelf genoeg. Maar er moet natuurlijk wel een vorm van zelfstandigheid en interne integriteit bewaard kunnen worden, anders is er zelfs geen ‘zelf’, laat staan dat iemand er dan wat aan heeft. Een afgrenzing dus, in de vorm van een soort huid die samenhoudt en identiteit bewaart, maar die doorlaatbaar is zodat levengevende uitwisseling met andere systemen, niveaus en lokaliteiten mogelijk is. Noch de volledige afscherming, noch de totale onafgeschermdheid zijn opties.

Op basis hiervan zou een nieuwe definitie van protectionisme opgesteld kunnen worden.

Leestip:

Bill Neidjie, *Story about Feeling*, (edited by Keith Taylor), Broome (Western Australia), 1989. En: Vandana Shiva, *Earth Democracy. Justice, Sustainability and Peace*, London, 2005.

Met andermans ogen kijken: een totem voor de toekomst

De *shareholder*, en zeker de kleine aandeelhouder, heeft het de laatste tijd niet echt onder de markt gehad. Zijn plaats staat ter discussie, en dat heeft met meer te maken dan met wispelturige en gevaarlijke financiële markten. In allerlei nieuwe modellen lijkt het alsof die *shareholder* van zijn exclusieve en zekere troon gestoten wordt: de *stakeholder* is tegenwoordig in, en hij wordt populairder met de dag. (Toch in al de mooie literatuur, want in de werkelijkheid van ons systeem lijken *shareholders* nauwelijks te verslaan.)

Het staat tegenwoordig om in het kader van duurzame bedrijfsvoering, verantwoord management of de transitie naar een nieuwe samenleving, de *stakeholders* of belanghebbenden in kaart te brengen. Er wordt nagegaan wie allemaal een belang heeft bij wat je doet en hoe de beïnvloedingslijnen lopen. Er bestaan allerhande schemaatjes voor, met directe en indirecte belanghebbenden bijvoorbeeld. Het resulteert doorgaans in een hoop ingevulde cirkels en heel veel pijlen. Maar daar begint het natuurlijk pas: want om dit allemaal in kaart te brengen hoef je nog niet meteen naar iemand te luisteren.

Terwijl dat precies de bedoeling is: uit de geïsoleerde bijziendheid geraken van de eigen focus of het eigen speelveld, om rekening te gaan houden met de omgeving en wie en wat zich daarin beweegt. Stakeholderanalyses maken, op zich is daar niets ethisch aan. Je kan ze immers aanwenden om preventief je lastiger 'klanten' te identificeren en vervolgens vakkundig het zwijgen op te leggen of murw te slaan. Duurzame zaak is het om juist het gesprek aan te gaan, en niet zomaar voor de schone schijn, want bij recht van spreken hoort aan de overkant plicht tot luisteren. En omgekeerd. Een moeilijke kunst, maar wederzijds respect en de wil om de werkelijkheid of een situatie vanuit een ander standpunt te begrijpen, getuigen van een merkelijk volwassener houding. Ze staat toe om tot betere beslissingen te komen (ecologisch duurzamer en sociaal rechtvaardiger) in een wereld die overigens niet alleen uit win-win situaties bestaat. Koken kost geld.

De perspectiefwissel – de inlevingskracht of het vermogen om in de schoenen van een ander te gaan staan – gaat nog een eindje dieper, en zou de dragende grond moeten zijn van een goed stakeholdermodel. Als dat niet het geval is, dan blijft het een plat spel van machtsverhoudingen en een vorm van moreel autisme – de tegenwoordig niet ongewone aandoening waarbij de werkelijkheid afgetoetst wordt aan het eigen gelijk en alle mogelijke beslissingen aan het eigen profijt.

In iemands schoenen willen staan, betekent de jeans die we dragen bekijken door de ogen van Aziatische schuldsclaven, de cola die we drinken door de ogen van wie daarom geen water meer kan putten, de soja door de ogen van landloos geworden boeren, de klimaatchaos door de ogen van de inwoners van Tuvalu, de nucleaire energie door de ogen van de Navajo en Santhals, ons gegoochel met ingewikkelde duurzaamheidswoorden door de ogen van wie vecht om te overleven, het Monsanto-zaad door de ogen van Indiase boeren-weduwen, de Somalische piraterij door de ogen van kleine vissers wiens kust leeggevestigd is en volgedumpt is, de snijbloemen door de ogen van de grond die ze voortbrengt, een boterberg door de ogen van een koe. Onze campagnes door de ogen van aan wie ze gericht zijn.

Het Westers ontwikkelingsmodel door de vermoeide ogen van wie en wat daarvoor leeggezogen en opgebruikt wordt.

Onszelf door de niet-begrijpende ogen van onze kleinkinderen.

Sommige culturen zijn erin geslaagd om dat soort 'in andermans schoenen staan' te institutionaliseren: verschillende indianengroepen op het Noord-Amerikaanse continent hadden de gewoonte om op vergaderingen voor het nemen van beslissingen niet voor zichzelf maar voor hun totem te spreken. Zo werden de stemmen gehoord en de rechten gerespecteerd van gras, bizon, water, lucht, toekomstige generaties, wolven, ouderlingen, ... Enkel voor zichzelf spreken levert meestal geen goeie, duurzame beslissingen op. Vooral ook wiens stem normaalgezien zwak en ongehoord blijft, zit op die manier mee in de beslissingskring. Er werden trouwens vaak slechts beslissingen genomen op het moment dat "iedereen" zich achter de beslissing kon scharen – de enige garantie dat de beslissing ook uitgevoerd zou worden. Was men het niet eens, dan werd het later terug opgenomen, tot uiteindelijk iets uit de bus kwam dat voor "iedereen" goed was. Ook voor de zevende generatie vanaf nu.

Het is niet te snappen dat iemand animisme en totemisme primitief noemt. Voor de Amerikaanse grondwet werd trouwens inspiratie gehaald bij de rijke 'democratische' tradities van deze *First Nations*. Op dat punt mocht het een ietsje meer geweest zijn.

Het is misschien een idee om in de toekomst op al onze vergaderingen enkele stoelen leeg te laten en in de confronterende stilte ervan opnieuw de stemmen te leren beluisteren van wie bij ons al lang geen stem meer had. Dat is ook aarde-democratie.

Leestip:

Jerry Mander en Victoria Tauli-Corpuz (eds), *Paradigm Wars. Indigenous Peoples' Resistance to Globalization*, San Francisco, 2006.

Verhalen ontkomen en nieuwe verhalen leven

We staan er niet bij stil, maar we leven allemaal in verhalen. We zijn wie we zeggen te zijn en vertellen onszelf bij elkaar. Ook als cultuur. Uit de verhalen die we ophangen (in onze kranten, op tv, in de politiek, het onderwijs, de academie, de bedrijfswereld, ...) spreekt ons wereldbeeld. We benoemen ze waarschijnlijk niet als verhalen, maar ze vertellen over onze diepste vooronderstellingen omtrent het soort wereld waarin we leven, en over hoe die wereld werkt en wat onze plaats daarin is. Ze schemeren door in alles wat we zeggen, doen en laten. Ze zijn onze (onbewuste) sleutels om het heden en verleden te interpreteren. Uit ons geheugen diepen we structuren en verhalen op om (nieuwe) situaties tegemoet te treden (*framing*), ze helpen ons onze ervaringen te construeren. Zonder verhalen zijn we blind. Omdat die verhalen onze keuzes en ons handelen sturen, fungeren ze ook als *selffulfilling prophecies*, als een soort attractor die onze wereld langzaam vormt tot wat we erover zeggen. Onze verhalen bepalen dus ook welke toekomsten voor ons open liggen, en welke niet eens in het vizier komen. In die zin zijn de 'grote verhalen' eigenlijk nooit weggeweest, al zijn er – jammer voor de diversiteit – heel wat op de brandstapel beland.

Verhalen, zoals uit bovenstaande moet blijken, zijn machtige dingen. Wie zijn verhaal en zijn lezing van de feiten kan opdringen, bepaalt de economie en de politiek, het onderwijs, het samenleven en de toekomst. En kan bijvoorbeeld een oorlog tegen de terreur in gang zetten. De rest kan dan wat morrelen in of aan de marge.

Stilaan maar zeker hebben we ook op dit punt een monocultuur gekregen. Het dominante verhaal is dat van de Washington consensus (of nog: het neo-liberalisme, marktfundamentalisme, of *corporate libertarianism*) en voor veel mensen is het het enige verhaal dat ze ooit gehoord hebben over welvaart en welzijn, over zekerheid en veiligheid en over wat betekenis en zin geeft aan het leven. Zolang mensen geen andere verhalen horen of maken, grijpen ze voor de vragen waar ze mee zitten en de dingen die hen overkomen terug op wat ze kennen en op wat – bij gebrek aan een alternatieve waarheid – voor de enige waarheid doorgaat: dat een vrije en ongereguleerde wereldmarkt tot ontwikkeling zal leiden, dat de wereld opgebouwd is uit *selfish genes* die we voor het algemeen goed best hun wedstrijd laten afwerken, dat wie geen werk vindt lui is en wie in de armoede zit daar zelf de schuld voor draagt, dat economische groei jobs creëert, dat iedereen die het echt wil het kan maken (wat is het?), dat er overal vijanden op de loer liggen, dat 'ze' wel een oplossing zullen vinden, dat het allemaal minder erg is dan wordt voorgesteld, dat we ons niet hoeven te schamen voor wat we doen, ...

En dat het blijkbaar allemaal zo hoort. Want we schijnen er vaak zelfs de idee bij ingeschoten te hebben dat alles gewoon ook anders kan – het gangbare verhaal, de erbij horende lezing van de feiten en de daaruit volgende voorgestelde 'oplossingen'. We kunnen onszelf ook anders organiseren, te beginnen bij de plek waar we werken en de plaats waar we wonen. We kunnen wegwandelen van het bestaande, en andere verhalen en keuzes maken. Ook dat, of precies dat, is onze natuur. En mensen doen dat ook, wegwandelen. Soms in moeilijke omstandigheden, omdat ze weten dat die omstandigheden zelf het gevolg zijn van menselijke keuzes, en niet het bewijs van een onvermijdelijk noodlot. Wie geen nieuw verhaal kan maken, geeft de vrijheid op.

Het is begrijpelijk: angst en onzekerheid (onze jobs, onze inkomens, onze toekomst) doet mensen naar het 'beproefde' of gangbare verhaal teruggrijpen – een beproefd verhaal dat paradoxaal genoeg de oorzaak is van die angst en onzekerheid. Het is daarom nu des te belangrijker dat andere verhalen nieuwe mogelijkheden kunnen ontsluiten. Goede verhalen zijn een ongemeen sterk middel om dingen los te zetten, ze zijn een bijl om het bevroren meer in onszelf te lijf te gaan (Franz Kafka), een instrument om gebroken werelden te helen.

Alternatieven hangen, wellicht in veel grotere mate dan we vermoeden, af van goede en overtuigende alternatieve verhalen. Het mag niet eindigen bij het ontmaskeren van de gangbare praatjesmakers. Daar begint het pas: er moet iets – een totaal nieuwe kosmologie – in de plaats komen, één die een nieuwe, en betere, richting kan aangeven. Laten we niet onderschatten wat een goede verteller en een goed verhaal kunnen doen.

Narrativiteit past trouwens bij het zichzelf ontwikkelende leven. Want verhalen, en al zeker verhalencycli en uitgebreide verhalentradities (zoals bij sommige *aboriginal* culturen), slagen erin om de verzamelde wijsheid als een cultureel geheugen op te slaan. Sommige grote en trage cycli in de natuur kunnen onmogelijk tot de ervaringswereld horen van één generatie mensen.

De verhalen levend houden? De goede verhalen houden ons levend.

En toen hoorden we plots voetstappen.

Leestip:

David Korten, *The Great Turning. From Empire to Earth Community*, San Francisco, 2006.

Deze tekst kwam tot stand mede dankzij de inzichten verworven in het kader van de onderzoeksprojecten ODO en REBEL.

Associatie Katholieke Universiteit Leuven

ODO – de Onderzoeksceel Duurzame Ontwikkeling – is een 3-jarig PWO-project van KHLeuven (2007-2010) waarvan de uitvoering voornamelijk bij het departement Economisch Hoger Onderwijs berust. Naast de uitgebreide bevestigingen rond duurzaamheid die de cel jaarlijks bij een representatieve steekproef van Brabanders uitvoert, verkent ze ook het speelveld en de condities waaronder duurzaamheidstransities tot stand kunnen komen.

REBEL – *Responsible Business European eLearning Module* – is een Europees gefinancierd project (2008-2010) waarin ECHO KHLeuven samenwerkt met partnerinstellingen uit Finland, Duitsland, Oostenrijk en Spanje. Daarin worden over *Responsible Business* inhoud, denkkaders en leermodules ontwikkeld die via *creative commons* vrij toegankelijk zullen zijn. Het is de verantwoordelijkheid van ECHO KHLeuven om het geheel van deze module ethisch te onderbouwen en maatschappelijk te kaderen.